

Introducció

XAVIER DUPRÉ RAVENTÓS

La idea de fer aquest llibre va néixer a la tardor de l'any 2001, però, com gairebé sempre passa en aquests casos i a causa de les nombroses complicacions inherents a una iniciativa d'aquesta índole, ha trigat a materialitzar-se més del previst. El temps transcorregut ha permès, no obstant això, que aquest projecte hagi evolucionat en el transcurs de la mateixa gestació. Ja no es tracta de la monografia en tres volums inicialment pensada, sinó dels primers números d'una col·lecció, "Ciudades Romanas de Hispania", que progressivament inclourà altres títols dedicats als principals nuclis urbans de la península Ibèrica en època romana.

Són moltes i diverses les raons que em van portar a pensar que era necessari donar forma a un llibre a través del qual la comunitat científica pogués disposar d'una visió global, no exhaustiva, però sí completa, de les tres principals ciutats romanes d'Hispania, les quals, des de la divisió provincial promoguda per August fins a la reforma de Diocleciana, van tenir en exclusiva el rang de capitals provincials.

En els últims decennis del segle xx l'arqueologia clàssica peninsular ha realitzat progressos espectaculars el reflex immediat dels quals és, entre molts d'altres, el grau de coneixement que tenim ara de les ciutats romanes d'Hispania. Sens dubte, un dels factors que han determinat aquest augment significatiu de documentació ha estat la generalització de la pràctica de l'arqueologia urbana. Aquesta disciplina, malgrat els diversos problemes que encara té per resoldre, va viure al nostre país una fase de desenvolupament important i, encara que al meu parer es troba ara —igual que a la resta d'Europa— en un moment de crisi,¹ s'ha convertit en una font inesgotable de dades per comprendre l'evolució històrica dels nostres nuclis urbans. Si bé és cert que encara són massa els casos en què els interessos especulatius o la ignorància aconseguixen silenciar la veu del passat,² també ho és que, en els últims vint anys, arran de l'aprovació de la Llei del patrimoni històric espanyol (Llei orgànica 16/1985) i de l'increment de mitjans destinats a l'anomenada arqueologia de gestió,³ s'ha progressat de forma substancial en el coneixement de l'urbanisme i de l'arquitectura de les diverses colònies i municipis. Les ciutats que van tenir el rang de capitals de les tres províncies hispàniques n'ofereixen un bon exemple.

A Tarragona, fins a principis dels anys vuitanta, la investigació arqueològica es nodria fonamentalment —encara que no en exclusiva— de l'extraordinària feina científica realitzada per diversos especialistes, directament o indirectament vinculats a l'Instituto Arqueológico Alemán.⁴ Sense oblidar les esporàdiques intervencions d'urgència a càrrec del Museu Arqueològic Provincial, a les institucions públiques els mancaven els mecanismes necessaris per complementar la tasca científica esmentada amb les noves dades que hauria proporcionat un seguiment arqueològic

rigorós del creixement i de la transformació de la ciutat. A partir de 1980, amb la creació del Servei d'Arqueologia autonòmic i, posteriorment, del Taller Escola d'Arqueologia (TED'A), Tarragona va començar a desenvolupar una veritable arqueologia urbana que s'ha mantingut activa —amb alts i baixos—⁵ fins avui i els resultats de la qual⁶ permeten en l'actualitat tenir una visió, segurament parcial però molt més completa, del que va ser Tàrraco al llarg del període romà. Si bé, al meu parer, encara manca un òrgan que coordini i marqui les directrius de l'activitat notable que s'està desenvolupant, no hi ha dubte que a la feina realitzada per diverses institucions (Servei d'Arqueologia, Museu Nacional Arqueològic de Tarragona, Museu d'Història de Tarragona i Universitat Rovira i Virgili), amb competències diverses, però complementàries, correspon el mèrit de la situació actual. Els efectes que en aquest àmbit produeixi l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, actiu des de l'any 2002, són encara una incògnita, atès que, si bé la seu es troba a Tarragona, l'àmbit d'actuació no s'hi circumscriu.

L'eclosió de l'arqueologia urbana a Mèrida està vinculada a la creació, el 1996, del *Consortio de la Ciudad Monumental, Histórico-Artística y Arqueológica de Mérida* i a la ingent labor desenvolupada per aquest organisme. El nou *Consortio* va representar un complement a l'activitat realitzada des del *Museo Nacional de Arte Romano*, institució que, fins al 1975 com a *Museo de Mérida*, compaginava el compliment de les pròpies competències d'un museu amb la realització d'intervencions d'urgència, a través de les quals va actuar com a gresol de l'arqueologia de Mèrida. L'augment significatiu de la investigació arqueològica realitzada en aquesta ciutat pel *Consortio*, a partir de la dècada dels anys noranta, ha donat fruits importants⁷ i ha complementat l'activitat científica realitzada per altres especialistes al *Museo Nacional de Arte Romano*. La ja de per si positiva situació arqueològica de Mèrida s'ha vist posteriorment reforçada amb la creació l'any 2001, per part del CSIC, de l'*Instituto de Arqueología de Mérida*. Una relectura de les actes del congrés commemoratiu del bimil·lenari de la fundació de la ciutat,⁸ reflex de l'estat de la investigació a la Mèrida d'aquells anys, permet fer-se una idea dels avenços significatius realitzats des de llavors en la comprensió de l'evolució formal i històrica d'*Augusta Emerita*.

El procés d'implantació de l'arqueologia urbana a Còrdova és sens dubte el més recent i, potser per això, el més espectacular. A la dècada dels anys vuitanta, mentre en altres ciutats hispàniques de menor entitat l'activitat arqueològica quotidiana estava plenament implantada, el coneixement de la capital de la *Baetica* es limitava encara, perquè no s'havien publicat gran part de les excavacions d'urgència realitzades pel *Museo Arqueológico*, a poques dades aïllades. Crec que el conflicte sorgit el 1991 arran de la construcció de la nova estació de l'AVE va constituir un revulsiu important els fruits del qual no es van fer esperar. Dels tres exemples breument analitzats, Còrdova és l'únic en què la iniciativa que ha generat una activitat significativa en el camp de l'arqueologia urbana ha sorgit dels ambients universitaris, concretament del *Seminario de Arqueología* de la *Universidad de Córdoba*. A la important reunió científica que, a manera de reflexió, va establir les bases per estudiar la ciutat d'època romana⁹ han seguit una sèrie d'excavacions, en el marc de projectes d'investigació, però també intervencions d'urgència, que permeten tenir una visió global bastant detallada de les característiques de la ciutat i de l'evolució d'aquesta al llarg dels segles. La coordinació entre el *Seminario* i la *Gerencia de Urbanismo* del municipi cordovès, oficialitzada el 2001 amb la creació de l'*Oficina Técnica Municipal de Arqueología*, ha propiciat, dins el marc institucional autonòmic, una "revolució" que ha permès situar la *Colonia Patricia Corduba* en el lloc que li corresponia.

L'anàlisi de tot el que ha succeït a Tarragona, Mèrida i Còrdova —malgrat les clares diferències existents entre aquestes ciutats, tant en l'àmbit dels criteris aplicats en la gestió del ric patrimoni arqueològic com de les funcions i competències de les diverses institucions que participen en el procés— demostra la importància que té per a la investigació històrica la gestió del patrimoni. El treball correcte de protecció, d'anàlisi, d'estudi i de conservació dels béns arqueològics és una premissa fonamental per progressar adequadament en el coneixement de l'evolució històrica de les ciutats. Igual d'important és, no obstant això, que aquest patrimoni sigui gestionat amb criteris que responguin als interrogants successius que la investigació científica planteja.

Aquesta obra també pretén contribuir a resoldre la dificultat que una part no menyspreable dels nostres col·legues, especialment estrangers, troba en intentar disposar d'una visió sintètica dels nostres coneixements sobre les principals ciutats hispàniques d'època romana. És cert que, més enllà de les guies arqueològiques, no hi ha gaires treballs recents de síntesi sobre les ciutats romanes d'Hispania,¹⁰ de la mateixa manera que es troben a faltar visions de conjunt sobre molts altres temes. Una de les conseqüències d'aquesta situació és la proliferació de monografies, generalment d'autors estrangers, que, amb més o menys fortuna, es converteixen en obres de referència. En alguns casos, els autors són bons coneixedors del nostre país i demostren la seva competència,¹¹ però en d'altres el resultat final és francament decebedor.¹²

Hem de ser conscients, penso, que un fet tan positiu com l'augment espectacular del nombre de publicacions, la creació de noves col·leccions i la proliferació de revistes especialitzades pot tenir també efectes negatius. Em refereixo a com pot ser de difícil per a un col·lega estranger, i fins i tot també espanyol, tenir accés a totes aquestes publicacions, molts cops editades per organismes locals o regionals que generalment no utilitzen els canals habituals de distribució internacional d'obres de caràcter científic.¹³ Una anàlisi ràpida de la bibliografia citada per autors estrangers il·lustra clarament aquest fet.¹⁴ D'altra banda, cada cop són menys les revistes espanyoles de prestigi internacional i llarga tradició (*Archivo Español de Arqueología*, amb 75 números publicats, o *Empúries*, amb 53, entre altres) a les quals un investigador pot recórrer per seguir l'evolució de l'arqueologia clàssica que es fa al nostre país a través dels índexs dels volums. La tendència creixent que s'observa en les principals revistes espanyoles d'arqueologia —no en les d'història antiga— a l'edició de números monogràfics i a la desaparició progressiva dels espais dedicats a recensions, sense tenir en compte l'èxit d'iniciatives que van en una línia editorial oposada,¹⁵ estan convertint *Madrider Mitteilungen*, els editors de la qual cal felicitar, en el principal referent de l'arqueologia clàssica espanyola.

No es tracta d'una visió pessimista —i molt menys xenòfoba— del que passa al nostre país perquè, en els últims decennis, hem assistit a una proliferació tant de noves sèries, especialment les promogudes per les comunitats autònomes, com de nous títols de revistes, majoritàriament publicades pels diversos departaments universitaris, per no parlar de la gran quantitat de congressos organitzats les actes dels quals s'han donat a conèixer a través de volums monogràfics o de les exposicions i dels catàlegs respectius. Es tracta, senzillament, d'una reflexió sobre la idoneïtat dels mecanismes utilitzats per donar a conèixer la nostra producció científica a escala internacional.

A aquesta preocupació respon l'interès de complementar els diversos volums d'aquesta col·lecció amb una bibliografia, el més completa possible, que espero que contribueixi a donar a conèixer la important producció científica existent i que permeti al lector interessat aprofundir en l'estudi dels diversos aspectes tractats en els diferents capítols.

L'esquema seguit en l'elaboració d'aquesta obra, inevitablement millorable, s'articula en deu capítols per volum, a través dels quals, gràcies als textos dels autors que s'han sumat a aquesta iniciativa, es presenta l'*status quaestionis* dels diversos arguments tractats. No hi ha dubte que altres temes també haurien pogut ser objecte de capítols monogràfics, però he considerat que l'esquema aplicat permetia oferir una visió completa de cadascuna de les ciutats i, al mateix temps, en mantenia la vigència de cara als següents volums de la col·lecció. No es tracta, evidentment, d'una articulació rígida i inamovible com ho demostra el fet que en el volum dedicat a Còrdova, davant l'entitat de les restes excavades a Cercadilla, he optat per dedicar-los un capítol específic.

El criteri que m'ha guiat a l'hora de convidar a participar en aquest projecte els col·legues que han redactat els diversos capítols ha estat la seva reconeguda competència en la matèria assignada. La conseqüència d'això és una obra col·lectiva en què han tingut cabuda investigadors —*seniores* i *iuniores*, des d'un punt de vista curricular— provinents de mons tan diversos com complementaris: universitats, centres d'investigació, museus, institucions públiques de gestió i, fins i tot, empreses privades. Aquesta diversitat de procedències no és més que un reflex de la idiosincràsia del conjunt de professionals que investiguem en una ciència, l'arqueologia, cada cop més heterogènia i interdisciplinària. A tots ells vull manifestar el meu agraïment per la qualitat dels seus manuscrits, per implicar-se en aquesta iniciativa malgrat els molts compromisos professionals i, com no podia ser de cap altra manera, per haver acceptat i complert unes normes editorials bastant estrictes. Un agraïment que faig extensible als pocs col·legues que, per motius raonables, han declinat la invitació a sumar-se a aquest projecte.

La publicació d'aquesta obra havia de comptar amb un pròleg la redacció del qual havia acceptat escriure, amb satisfacció, Maria Floriano Squarciaripino. La seva inesperada mort al setembre de 2003, quan esperava rebre les proves que li haurien permès redactar el seu text, va privar l'arqueologia clàssica d'un dels personatges que van protagonitzar-la al llarg del segle xx. La seva qualitat humana, la seva feina docent i investigadora desenvolupada des de la càtedra d'Arqueologia de les Províncies Romanes de la *Università degli Studi di Roma "La Sapienza"* i el seu lloable afany en favor d'una ciència internacional, a través dels *Fasti Archaeologici* i de l'*Associazione Internazionale di Archeologia Classica* (AIAC) mereixen que li dediquem un emocionat record des d'aquestes pàgines.

Aquest llibre deu molt a "L'Erma" de Bretschneider i, en particular, a Roberto Marcucci que, des d'un primer moment, va acollir amb entusiasme tant la idea inicial com el projecte de crear una col·lecció dedicada a les ciutats romanes d'Hispania i va posar a la nostra disposició tots els mitjans i la professionalitat dels qui integren aquesta editorial. Agraïxo a la Fundación El Monte i a Repsol YPF el suport econòmic donat a aquesta iniciativa, que n'ha permès l'edició. L'aparell gràfic d'aquesta obra deu molt a la col·laboració del Museu Nacional Arqueològic de Tarragona i del *Museo Nacional de Arte Romano*, la meua gratitud als directors respectius, Francesc Tarrats i José M. Álvarez.

En reiterar el meu agraïment als autors del llibre, els vertaders artífexs, vull manifestar la meua més sincera gratitud a Antonio Monterroso Checa, un jove arqueòleg que m'ha ajudat en el llarg i gens fàcil procés d'edició d'aquesta obra, i que s'ha responsabilitzat d'aspectes en què ha demostrat la seva òptima formació.

No correspon a qui escriu aquestes línies fer una valoració d'aquest llibre. Vull, tanmateix, destacar que, gràcies al treball realitzat pels qui han participat col·legialment en la redacció, disposem d'una obra en què es constata que les tres capitals provincials hispàniques es van configurar com *simulacra Romae* i, al seu torn, van actuar com a model per a les altres ciutats d'Hispania.

Roma, octubre de 2003

Notes

¹ X. DUPRÉ RAVENTÓS, "Strumenti di prevenzione per la tutela dei beni archeologici urbani in Spagna: alcune riflessioni", a S. GELICHI (ed.), *Dalla carta di rischio archeologico di Cesena alla tutela preventiva urbana in Europa*, Florència, 2001, 19 i seg.

² Només cal recordar el cas de la Plaza del Castillo de Pamplona: DEAA, *Plaza del Castillo. Pamplona-Iruña, 2000-2003. Una lección de democracia ciudadana frente a la destrucción de 2.000 años de Patrimonio*, Pamplona-Iruña, 2003.

³ M.A. QUIROL / B. MARTÍNEZ DÍAZ, *La gestión del Patrimonio Arqueológico en España*, Madrid, 1996.

⁴ Vegeu, per exemple, els estudis fonamentals de G. ALFÖLDY, TH. HAUSCHILD, E. KOPPEL i H. SCHLUNK. Sobre aquest tema, J. M. LUZÓN, "Arqueología alemana en España y Portugal. Una visión retrospectiva", *MM*, 36, 1 i seg.

⁵ A finals dels vuitanta va convertir-se en un referent d'àmbit estatal: C. ARANEGUI / V. LERMA, "Archéologie urbaine: évolution récente de la situation en Espagne", *Nouvelles de l'Archéologie*, 55, 1994, 30-33.

⁶ Vegeu sobre aquest tema l'*Anuari d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya. Època Romana. Antiguitat Tardana. Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 1993, 219-262 i J. RUIZ DE ARBULO (ed.), "Tàrraco 99. Arqueologia d'una capital provincial romana", a DAC, 3, Tàrragona, 2000; una valoració crítica a X. DUPRÉ RAVENTÓS, "Usi e abusi delle testimonianze storiche nella città di Tarragona (Spagna)", a A. RUCCI (ed.), *Archeologia e urbanistica*, Quaderni del Dipartimento di Archeologia e Storia delle Arti, Sezione Archeologia (Università di Siena), 53-54, Florència, 2002, 199-221; i un altre punt de vista a R. MAR / J. RUIZ DE ARBULO, "Veinte años de arqueología urbana en Tarragona", *Actas del XXV Congreso Nacional de Arqueología*, València, 1999, 240-248.

⁷ Dels quals patien els volums de la sèrie *Mérida Excavaciones Arqueológicas. Memoria*.

⁸ *Augusta Emerita. Actas del Simposio Conmemorativo del Bimilenario de Mérida*, Madrid, 1976.

⁹ P. LBÓN (ed.), *Colonia Patricia Corduba. Una reflexión arqueológica (Coloquio Internacional, Córdoba 1993)*, Córdoba, 1996.

¹⁰ A excepció de M. BENDALA (ed.) *La ciudad hispanorromana*, Barcelona, 1993 (= *The Hispano Roman Town*, Barcelona, 1993).

¹¹ S. J. KEAY, *Roman Spain*, Londres, 1988 (traducció al castellà, Sabadell, 1992); W. TRILLMICH, TH. HAUSCHILD, M. BLECH, H.G. NIEMEYER, A. NÜNNERICH-ASMUS i U. KREILINGER, *Hispania Antiqua. Denkmäler der Römerzeit*, Magúncia-Rheine, 1993.

¹² Vegeu, per exemple, L. A. CURCHIN, *Roman Spain. Conquest and Assimilation*, Londres-Nova York, 1991, que considera encara obra ibèrica una part de les muralles de Tàrraco (p. 112-113), i que data la construcció del Circ al segle II dC i la de l'Amfiteatre, al segle I dC (p. 114).

¹³ Aquesta situació va agreujar-se amb la recent i injustificada desaparició de la sèrie monogràfica "Excavaciones Arqueológicas en España" (171 títols publicats entre 1962 i 1995), hereva de "Memorias de la Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades" (136 títols entre 1916 i 1935) i de "Informes y Memorias de la Comisaría General de Excavaciones Arqueológicas" (32 títols, entre 1942 i 1956).

¹⁴ Per exemple, R. COLLINS, *Spain*, dins *Oxford Archaeological Guides*, Oxford, 1998 (mediocre traducció al castellà, Madrid, 1999) i S. RINALDI TURI, *Archeologia delle province romane*, Roma, 2000.

Aquest llibre recull, en l'apartat dedicat a una de les tres províncies hispàniques (424-425), 22 títols (dels quals només 14, el 63,64%, són d'autors espanyols). Això contrasta, per exemple, amb les 38 referències bibliogràfiques relatives a només una de les províncies franceses (*Gallia Narbonensis*), ja que 33 (el 86,85%) són d'autor francès i només 5 estrangetes. Analitzar l'apartat bibliogràfic de J. S. RICHARDSON, *The Romans in Spain*, Oxford, 1996 (traducció al castellà, Madrid, 1998) dóna encara uns resultats més sorprenents: de les 120 referències bibliogràfiques que es comenten al "Bibliographic Essay" (319-329), només 16 (el 13,34 %) són d'autors espanyols.

¹⁵ Em refereixo, per exemple, al *Journal of Roman Archaeology*, que és de consulta includible, ja que dedica una secció important a recensions.